

COVID-19'UN ULUSLARARASI SİSTEM VE TÜRKİYE SİYASETİNE YANSIMALARI

Süleyman GÜDER

Öz

Tarihin hiçbir döneminde hiçbir salgın COVID-19 salgını kadar küresel bir etkiye sahip olmamıştır. Salgın, bireysel açıdan ciddi sorgulamalara yol açtığı gibi devlet yönetimi ve dünya siyaseti açısından da birçok uygulamanın ve politikanın gözden geçirilmesine neden olmuştur. Söz konusu salgının nasıl sonuçlanacağı, dünya ve Türkiye siyaseti açısından ne gibi sonuçları olacağı ve devletlerin bundan sonra atacakları adımlara nasıl bir etkisi olacağı, ne tür bir dönüşümlere yol olacağı vb. sorular makalenin tartıştığı en temel konuları oluşturmaktadır. Yazıda devletlerin, ulusal ve uluslararası örgütlerin ve bireylerin isteseler de istemeseler de öncelikler hiyerarşisinde bir değişiklik yapması gerektiği, hatta yapmaya başladığı ve bundan sonra yeni normal arayışı içerisinde olacakları iddia edilecektir. Çalışmanın salgın ve sonrasına dair değerlendirmelerdeki temel kabulü bundan sonra hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı ve birçok alanda olduğu gibi küresel siyaset ve Türkiye için yeni normallerin oluşacağı iddiasına dayanmaktadır. Ayrıca makalede, salgınla birlikte zorunlu olarak öyle olmak zorunda değilse de siyasette kamu otoritesinin etkisinin ve otoriter eğilimlerin artacağı bir dönemin kapısının aralanacağı öngörüsünde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası sistem, küresel yönetim ve işbirliği, DSÖ, Türkiye, yeni normal arayışı

Giriş

Bundan böyle yapılacak çalışma ve değerlendirmelerde koronavirüs (COVID-19) salgını öncesi ve sonrası diye bir ayrımın yapılması gerekmektedir. İşin doğrusu bunun ne ölçüde gerçekleşeceğini görmek için henüz yeterince vakit geçmemiştir. Ayrıca bu oldukça iddialı bir yargı gibi gözükse de salgının insanlık tarihi açısından önemli bir kırılma noktasını/kilometre taşını işaret edeceği şimdiden yaygın bir kanaate dönüşmeye başladı bile. Zira tarihin hiçbir döneminde hiçbir salgın bu denli küresel bir etkiye sahip olmadı. Yine de birçok kişinin iddia ettiği “bundan sonra hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” ve “yeni normallerin” oluşacağı yargısına katılmamak mümkün değil. Çalışma boyunca salgın ve sonrasına dair değerlendirmelerdeki temel kabulümüz buna dayandırılmıştır. Bunun içindir ki içerisinde yaşadığımız şartların normalleşmesini beklemek gerekmeyecek, zira şimdiden atılan adımlar ve alınan tedbirler kısa vadeli olmaktan öte orta ve uzun vadeli periyotları işaret etmektedir. Etrafımıza baktığımızda bunun bireylerin davranışlarından devletlerin politikalarına kadar yansıdığı kolaylıkla görülmektedir. Her ne kadar hiç kimsenin başlangıcı itibarıyla afetin küresel bir salgına dönüşeceğine dair en küçük bir öngörüsü olmasa da geline nokta herkesi bu şekilde düşünmeye zorlamıştır. Şimdiden hemen hemen her alandan COVID-19’a dair oluşan yoğun bir literatürün varlığı bunu ispatlamaktadır.

Bununla birlikte bir yandan da COVID-19 sürecinin ne zaman sonuçlanacağı ve nasıl sonuçlanacağı toplumun her kesiminin en önemli gündemleri arasında yer almaktadır. Peki gerçekten bu küresel salgın nasıl sonuçlanacak? Dünya ve Türkiye siyaseti açısından COVID-19’un ne gibi sonuçları olacak? Devletlerin bundan sonra atacakları adımları etkileyecek mi, etkileyecekse nasıl? Bu ve benzeri onlarca kritik soru merakla cevaplanmayı bekliyor. İşin doğrusu, salgın süreci hala devam ettiğinden bunların halihazırda verilebilecek kesin ve tek bir cevabı bulunmamaktadır, olsa olsa bir takım ön görülerde bulunmak mümkün olacaktır. İşte bu çalışma söz konusu soru işaretlerinin neticesinde bunlara dair birtakım açıklamalar ve ön görülürde bulunmak maksadıyla ortaya çıktı. Bu çalışmayla COVID-19’un küresel ölçekte ve Türkiye’de olumlu ve olumsuz hangi siyasi yansımalarının olacağı ve ne türden dönüşümlerin yaşanacağına dair bir değerlendirme yapılacaktır. Elbette henüz gelişmelerin hangi yöne evrildiğini tam olarak görebilmiş değiliz. Fakat gelişmelerin sonuçlanmasını bekleyip gerekli politikaların uygulanması konusunda geriden gelmekten önce içinde yaşadığımız gelişmeleri değerlendirip geleceğe dair bir projeksiyon sunmak daha sorumlu bir tutum olacaktır. Biz ikincisini seçmiş olduk. Bu çerçevede yazıda öncelikle COVID-19’un siyasi etkilerine temas edilecek ve ardından buradan hareketle geleceğe dair bir öngörüde bulunulacaktır. Makalede ele alınacak tüm başlıklarda COVID-19’un birçok açıdan bir milat

olacağı, devletlerin, ulusal ve uluslararası örgütlerin ve bireylerin isteseler de istemeseler de *öncelikler hiyerarşisinde* bir değişiklik yapması gerekeceği, hatta yapmaya başladığı ve bundan sonra *yeni normal* arayışı içerisinde olacakları iddia edilecektir. Çalışmanın salgın ve sonrasında dair değerlendirmelerdeki temel kabulü bundan sonra hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı ve birçok alanda olduğu gibi küresel siyaset ve Türkiye için yeni normallerin oluşacağı iddiasına dayanmaktadır. Ayrıca makalede, salgınla birlikte zorunlu olarak öyle olmak zorunda değilse de siyasette kamu otoritesinin etkisinin ve otoriter eğilimlerin artacağı bir dönemin kapısının aralanacağı öngörüsünde bulunulacaktır. Değerlendirmemizde COVID-19'un uluslararası sisteme, küresel yönetim ve işbirliğine, ulus devletin yükselişine, küreselleşmeye ve stratejik önceliklere olan etkisi söz konusu iddialar ve temel kabuller çerçevesinde incelenecektir.

Uluslararası Sisteme Etkisi Açısından COVID-19: Artarak Devam Eden Belirsizlik, Düzensizlik ve İlkesizlik Hali!

Mart 2020'de küresel siyasetin gündemine gelen salgın uluslararası sistem açısından bir milat niteliği taşıdığı hemen hemen herkesin kabulü haline gelmiştir. Zira uluslararası sistem genelde devletlerin her türlü normatif değerden arındığı ve gerçek yüzlerinin en iyi görüldüğü yerdir. Bu açıdan özellikle incelenmeyi hak etmektedir. Fakat bilinmeli ki uluslararası sistemdeki değişiklik ve yapısal değişimler salgın sonrasıyla başlamamıştır. Son yıllarda uluslararası toplumda geçmişten gelen birtakım normların hatta üzerinde uzlaşılan uluslararası hukukun ilke, teamül ve uygulamalarının açıkça ihlal edildiği bir süreç yaşanmaktadır. Uzunca bir süredir birçok yazarın da ifade ettiği gibi küresel eğilimler açısından bakıldığında dünya siyasetinde *belirsizliğin, düzensizliğin ve ilkesizliğin* arttığı bir dönem yaşanmaya başlanmıştı (Güder vd., 2020, s. 165; Kut, 2019). Bahsedilen süreç teknik olarak Sovyetlerin çöküşüyle başlatılabilecek olsa da fiili olarak süreci 11 Eylül Saldırıları'yla başlatmak daha isabetli olacaktır. Son yıllara gelindiğindeyse bu durum, özellikle de 2008 sonrası ekonomik krizle yükselen sağ ve popülist liderlerin bir bir iktidara gelmeleriyle çok daha belirgin bir hal almıştır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Donald Trump'ın başkan olarak seçildiği 2017'den bu yana bile ABD'nin onlarca uluslararası hukuk kuralını açıkça ihlal ettiği görülmüştür. Trump'ın Suriye'ye ait Golan Tepeleri ve Kudüs'ün uluslararası statüsünü ihlal eden kararları bunların en fazla bilinenleri arasındadır. Diğer yandan Rusya Federasyonu'nun SSCB döneminde alınan karara ve imzaladığı Budapeşte Memorandumu'na rağmen 2014 yılında Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti'ni uluslararası hukuku ve toplumun tepkilerinin hiçe sayarak ilhak etmesi söz konusu duruma verilebilecek başka bir örnektir. Şüphesiz ihlalleri yapan ülkeler sadece ABD ve Rusya ile sınırlı da değildir. Bunlar

dışında özellikle ABD'nin her hal ve şartta desteklediği İsrail'in Filistin'deki uygulamalarının neredeyse tamamı uluslararası hukuka aykırı bir şekilde cerayan etmektedir.

Şüphesiz geçmişte de çok fazla ihlallerin olduğu bilirse de bunun aleni bir şekilde ve özensizce ihlali geçtiğimiz on yıl içerisinde meydana geldiği şekliyle gündeme gelmemiştir. Bilhassa, küresel güçler sıkça uluslararası hukuk ve teamülleri göz ardı ederek diğer devletlerin iç işlerine müdahale etmekten imtina etmemektedirler. Dolayısıyla uluslararası arenada daha önce başlayan *belirsizliğin, düzensizliğin ve ilkesizliğin* yaygın bir hal alması COVID-19'un yaşandığı bugünlerde ve sonrasında artarak devam etmesi öngörülmektedir. Açıkçası sistemin işleyişine dair küresel aktörler tarafından yeni bir mutabakat sağlanmadığı müddetçe de bu durum sürmeye devam edecek gibi gözükmektedir (Güder, 2020). Zira devletler arasında varsayılan ve özellikle de ikili ve çoklu ilişkilerin zeminini teşkil eden "eşit egemenlik" ilkesi soyut bir ilkedir. Küre ölçeğinde yer alan ulus devletlerin birçoğu aralarındaki eşit olmayan şartlar ve durum itibarıyla mütemediyen küresel devletlerin meydan okumalarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Hal böyle olunca uluslararası hukukun tüm devletler için garanti ettiği "eşit egemenlik" veya "mütekabiliyet" ilkesi otomatik olarak yürürlüğe girmez. Bilakis, sözü edilen egemen devletler "eşit egemen" konumlarını sağlamlaştırmak adına güçlerini daha da arttırmanın ve muhatapları nezdinde itibar ve baskılarını arttırmanın yollarını ararlar. Buna rağmen uluslararası sistemde istikrarın sağlanması, güçlü ülkelerin keyfi davranışlarının engellenmesi, uluslararası hukukun işletilmesi uluslararası toplumun harekete geçirilmesini sağlamakla mümkün olur, çünkü uluslararası toplumun baskısı hiçbir gücün sonsuza dek göz ardı edebileceği bir unsur değildir.

Uluslararası sistemin bir ferdi olan Türkiye'nin korona sonrasında mevcut durumu dikkate alarak bir pozisyon alması uygun bir tutum olacaktır. Söz konusu artarak devam eden belirsizlik, düzensizlik ve ilkesizliğin bertaraf edilmesinde uluslararası toplumun tepki vermekte yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir. Uluslararası hukukun ve devletler arasında mütekabiliyet ilkesinin aşındığı böylesi bir yaklaşımı Türkiye'nin kabul etmesi ve bu şekilde davranması geçmişten gelen ve halihazırda sahip olduğu iddiaları açısından uygun düşmemektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin reel-politiğe teslim olmadan uluslararası sistemin işleyişine dair yeni bir yaklaşım sergilemesi tarihi bir sorumluluk olarak kendisinden beklenmektedir. Türkiye'nin uluslararası sistemdeki *belirsizliği, düzensizliği ve ilkesizliğin* menfi tesirlerinden kurtulmak için *güç dengesini* iyi okuyup kuracağı ittifaklar ile kurumsal/örgütsel bir çatı altında varlığını sürdürmesi en makul yol olarak görünmektedir. Türkiye'nin hâlen üyesi olduğu AB, BM, NATO, İİT, Kuala Lumpur Zirvesi ve diğer bölgesel ve

uluslararası örgütlerde çok daha fazla aktif bir rol alması yararına olacaktır. (Güder vd., 2020, ss. 165-66). Böylelikle kendini, uluslararası sistemde özensizce gözetilen *ulusal çıkar* cenderesinden kurtarabilme imkânı bulacaktır.

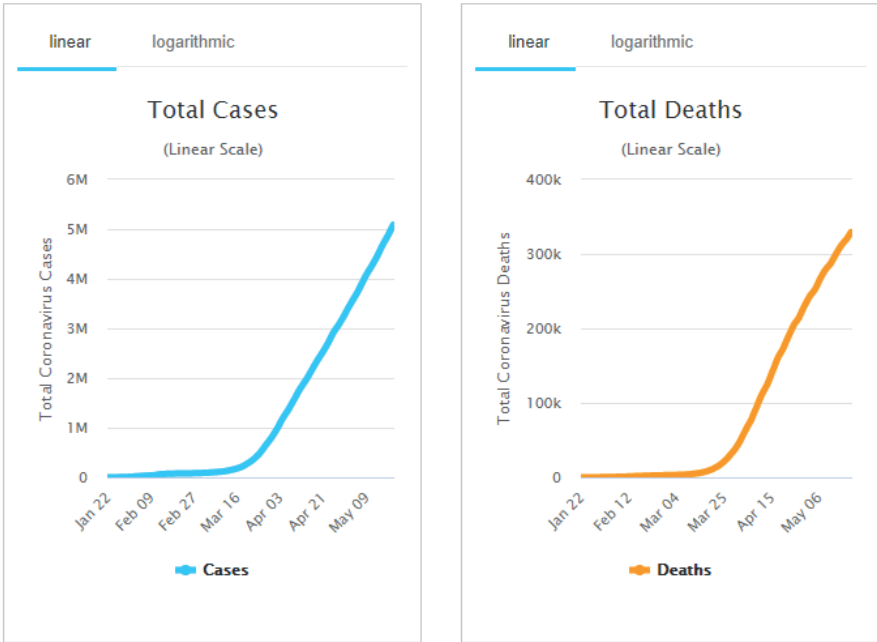
Meseleye başka bir zaviyeden bakıldığında Türkiye'nin uluslararası sistemin gayri adil işleyişine dair son yıllarda dile getirdiği "Dünya beşten büyüktür" söylemi "daha adil" yeni bir dünya sistemi arayışını hızlandıracaktır. Normal şartlarda uluslararası gündemde yer bulması zor olan bu rahatsızlıklar COVID-19 salgını gibi tüm insanlığı tehdit eden olağanüstü durumlarda kendine genişçe yer bulabilecektir. Yeterli şartlar oluşmadığında bir söylemden öteye geçmeyecek olsa da Türkiye'nin bilhassa benzer durumdan rahatsız olan Hindistan, İran, Güney Afrika, Brezilya vb. ülkelerle tesis edeceği güçlü ve kalıcı ilişkilerle mevzubahis olumsuz tablonun yüksek sesle gündeme getirilmesine fırsat tanıyacaktır. Böylelikle uluslararası sistemin yapısı, işleyişi ve meşruiyeti her zamankinden çok daha fazla sorgulanabilecektir. Üstelik, her ne kadar yüksek sesle dile getirilmemiş olsa da dünyanın güvenlik ve barıştan sorumlu olan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) de yapması gerekenler konusunda çaba göstermediği bir kenara not edilmiştir. Lakin bunca yerleşik kurum ve politikalar varken yeni bir düzene geçmek ve sistemde köklü değişiklikler beklemek çok da kolay olmayacaktır. Günün sonundaysa mevcut durumdan kimin kazançlı kimin kaybedeceğini görmek için biraz daha zamana ihtiyaç duyulmaktadır (Wintour, 2020; Sarıbay, 2020).

Küresel Yönetişim ve İşbirliği Açısından COVID-19: Uluslararası ve Bölgesel Örgütler Sorgulanıyor!

COVID-19 salgını bireysel açıdan yoğun sorgulamalara yol açtığı gibi devlet yönetimi ve dünya siyaseti açısından da birçok uygulamanın ve politikanın gözden geçirilmesine fırsat sağlamıştır. Küresel yönetişim ve küresel iş birliği yönünden COVID-19 sonrası süreçte uluslararası ve bölgesel örgütlerin varlık ve işlevleri daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır. Ortada küresel kurumlar açısından yönetişim zaafının olduğu da açık seçik ortada durmaktadır (Babacan, 2020). Fakat bu durum henüz bir sorgulama merhalesindedir. Süreç sonunda söz konusu örgütlerin zayıflaması bir yana güçlenerek yoluna devam edeceği tahmin edilmektedir. Zira herhangi bir ülkenin COVID-19 ve benzeri krizlerin tek başına üstesinden gelebileceğinin anlaşılması korona günlerinde net bir şekilde anlaşılmıştır. Günümüzde insan, sermaye akışının bu kadar girift olduğu dünyada meselenin sınır aşan boyutunun dikkate alınması gerekmektedir, bölgesel ittifaklar ve uluslararası kurum / kuruluşlar olmadığı veya zayıf olduğu bir çözüm gerçekçi görünmemektedir. Bu çerçevede, küresel bir örgüt olan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ile bölgesel bir örgüt olan Avrupa Birliği (AB) örnek olarak daha detaylı incelenerek iddiamız açıklığa kavuşturulacaktır

Salgın Günlerinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ): Aranılan Günah Keçisi (Mi)

COVID-19 ile birlikte küresel yönetişimin önemi bir kez daha farkedilmeye başlanmıştır. Sorun küresel olunca başarılı da olsa yerel çözümler ve yerel bazda sorunların üstesinden gelmek uluslararası sistemin istikrarı ve güvelliği için yeterli olmamaktadır. Zira süper güç konumundaki ABD bile küresel ölçekli bu krize katkı vermediği görülmektedir. Üstelik süper güç gerekli tedbirleri almakta geç kaldığı için kendi sorunlarını bile çözmekte yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir. Bu durum, bir aciziyet göstergesi olup eninde sonunda ABD'nin dünya liderliğini de sorgulamaya açacaktır. COVID-19 Salgının istatistiklerinin güncel bir şekilde takip edildiği *Worldometers*'e göre 21 Mayıs 2020 itibarıyla ABD toplam 1 milyon 601 bin 466 vakayla ve 96 bin 75 ölüm ile COVID-19'dan en fazla etkilenen ülke konumundadır. Dünyada 5,1 milyonu aşan vaka ve 332 bini geçen ölüm sayısı küresel yönetişime her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (Worldometer, 2020).

Şekil 1. Dünya Ölçeğinde COVID-19 Toplam Vaka ve Ölüm Sayısı
Kaynak: (Worldometer, 2020).

COVID-19 süreciyle de bağlantısı olması nedeniyle süper güç olarak ABD'ye dair şu tespit küresel yönetişimin krizine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Esasında uluslararası sistemdeki söz konusu belirsizlik ve düzensizliğin ortaya çıkmasında küresel lider rolünü oynayan ABD'nin ciddi etkisi olduğu bir gerçektir. Washington yönetimi uzunca bir süredir

küresel anlamda süper güç olmanın avantajlarından yararlanmada herhangi bir hudut tanımazken, küresel sorunların külfetini üstlenmekten sürekli geri durmaktadır. Küresel sorunlar az biraz ülkeyi zorladığında yalnızca “Amerikan ulusunun çıkarını” gözetmekte küresel süper güç olarak üzerine düşen sorumlulukları ise yerine getirmekten kaçınmaktadır. ABD daha önce Kyoto Protokolü’nde imza atmayarak gösterdiği yaklaşımı şimdi de DSÖ’ye sağladığı maddi desteği dondurarak göstermiştir. ABD bu ve benzeri durumlarda “Önce Amerika” (*America First*) mottosuyla dünya liderliğinde ciddi bir düşüşe yol açmaktadır.

COVID-19 salgınına karşı yapılan mücadelede küresel yönetim zafiyetinin dışında Birleşmiş Milletler’e bağlı ve toplum sağlığıyla ilgili uluslararası çalışmalar yapan DSÖ’nün de varlığı daha fazla sorgulanır hale gelmiştir. Salgın dönemindeki performansına bakıldığında DSÖ’nün çok başarılı bir profil çizmediği, sürece dair çok fazla çelişki ve soru işaretleri bulunmaktadır. Konu sağlıkla alakalı olduğu için de dünya kamuoyunun haklı olarak en fazla gündeme getirdiği uluslararası bir örgüt haline gelmiştir (Kalın, 2020). Örgütün ihmallerine ve salgına verdiği tepkisine dair eleştiri hakkı mahfuz olmakla birlikte DSÖ’nün mevcut yapısı ve işleyişini dikkate aldığımızda yapabileceklerinin sınırlı olduğunun altı çizilmesi gerekmektedir. Ayrıca yapılacak değerlendirmelerin ve eleştirilerin Örgütün varlık sebebine dair olmaması sorunun tespiti açısından önemlidir.

Örgütün çok fazla eleştirilmesinde ABD’nin de ciddi etkisi olmuştur. İşin doğrusu meselenin can alıcı noktası da tam olarak burasıdır. Trump yönetimi COVID-19 sürecini yönetmede ve gerekli tedbirleri almada ciddi başarısızlıklar göstermiş ve salgınla mücadelede ABD’de ihmaller silsilesine sebep olmuştur. Bu açıdan Trump Amerikan kamuoyunda çok yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. ABD yönetimi hem yaklaşan başkanlık seçimleri hem de salgının üstesinden gelmedeki başarısızlıkları için günah keçisi bulmakta çok fazla zorlanmamıştır. ABD sorumluluğun bir kısmını salgını geç haberdar ettiği gerekçesiyle Çin Halk Cumhuriyeti’ne, diğer kısmınıysa Çin yanlısı hareket ettiği iddiasıyla DSÖ’ye yükleyerek kendisine yöneltilen eleştirilerden sıyrılmak istemiştir. Trump yönetimi hem dünya ölçeğinde kaybettiği itibarını örtbas etmek hem de Amerikan kamuoyunu teskin etmek için dikkatleri kendi toprakları dışına çekmiştir. Bu konuda şimdilik başarılı olduğu da söylenebilir.

Kanaatimce DSÖ’nün de bu denli eleştirilmesinin ardından ABD’nin uzunca bir süredir Çin’in yükselişine dair verdiği mücadele etkili olmuştur. Çin de bu durumun farkında olarak bir siyaset izlemiş, örneğin ABD’nin DSÖ’ye katkı yaptığı fonu durdurmasından kısa bir süre sonra 30 milyon dolar fon vaadinde bulunmuştur (Shih, 2020). Yine de salgını dünyadan sakladığı iddiası dikkate alınıp uluslararası toplumca iyi takip edilmesi gerekmektedir.

Salgının yoğun etkisi geçer geçmez başta ABD ve Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkenin Çin'in üzerinde baskı kuracağı ve salgının faturasını Çin'e keserek komünist rejimi zorlayacağı düşünülmektedir. Çin'e karşı yapılacak söz konusu muhtemel baskı politik mülahazalardan arındırılarak tatbik edilmelidir.¹ Zira Çin'e karşı yapılacak mesnetsiz her türden iddianın Çin'in olayı manipüle etmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

İçerisinde siyasi mülahazalar barındıracağı endişesiyle DSÖ'ye yapılan eleştiriler konusunda daha ihtiyatlı olunması gerekmektedir. Kabul edilsin ya da edilmesin sorunların küresel olduğu bir yerde yerel çözümler sonuç almada yetersiz kalacaktır. Bu sebeple, meşruiyet sorunu olmayan bu kurumları birtakım eksiklikler ve ihmalleri yüzünden topyekûn işlevsiz kurumlar olarak ilan etmek yerine yapısal düzenlemeler ve kurumsal anlamda daha işlevsel bir hale getirilmesi daha isabetli olacaktır. Zaten salgın sonrasında tüm devletlerin ortak akılla varacağı yer de muhtemelen DSÖ gibi örgütlerin daha işlevsel hale getirilmesi olacaktır. Türkiye gibi salgını yönetmede daha başarılı ülkelerin Örgüt'e yaklaşımı eleştirel olmakla daha yapıcı bir düzeyde kalmıştır. İlaveten, küresel iddiaları olan ve küresel güç olmaya çalışan orta büyüklükteki bir aktör olarak Türkiye küresel güçlerin aksine, söz konusu felaketle mücadelede çok daha fazla sorumluluk almıştır. Tıbbi malzeme yardımı konusunda onlarca ülke Türkiye'den talepte bulunmuştur. Türkiye, kendisinden beklenmediği halde sayıları onları bulan -sanayi olarak çok gelişmiş ülkelerin de aralarında yer aldığı- ülkeye yüklü miktarlarda tıbbi malzeme ve sağlık ürünleri yardımı yapmıştır.² Bunlara ilaveten Türkiye'nin sahip olduğu güçlü sağlık alt yapısıyla DSÖ'de yapılacak bir reformda öncü bir rol alması dünya siyasetindeki güvenilirliğini arttıracaktır. Özetle, Kısaca, meselenin uluslararası örgüt ve yönetim açısından sorgulanması sadece DSÖ ile sınırlı tutulursa gelecekte benzer felaketlerin yaşanmasına davetiye çıkaracaktır. Geleceğe dair belirsizliğin yanı sıra normal yaşamın altüst olduğu bu krizin niteliği sağlıklı ilgiliyken gelecekte başka alanlarda olması yüksek olasılıklar içermektedir. Uluslararası toplumun şimdiden salgın sonrası için bile karşı karşıya kalacağı bir takım riskler bulunmaktadır. Bunların üstesinden gelmek için ortak akılı devreye koymalı ve sorunlara yapıcı bir şekilde katkı sağlanmalıdır. Örneğin yakın gelecekte küre ölçeğinde bir siber tehtidin, ekonomik kirizn olmayacağına dair hiç bir uluslararası örgüt/ülke garanti veremeyeceği gibi hiç bir ülke tıpkı COVID-19 gibi tek başına üstesinden gelemeyecektir.

-
- 1 Çin'in Londra Büyükelçi Vekili Çen Ven BBC'ye verdiği röportajda soruşturma talebinin siyasi hedefleri olduğu ve dikkatleri salgınla mücadeleden uzaklaştıracağı gerekçesiyle reddettiklerini söyledi (Landale, 2020). Bu sebepten dolayı olmasa da Çin'in böyle bir soruşturmaya yeşil ışık yakmayacağını düşünmekteyim.
 - 2 14 Nisan itibarıyla Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu İngiltere, İtalya ve İspanya gibi ülkelerin de aralarında bulunduğu 34 ülkeye yardım yapıldığını ve 104 ülkeden tıbbi malzeme yardımı talebinde bulunduğunu ifade etti (Baykan ve Allahverdi, 2020).

Krizi Yönetmede Başarısız Olan Avrupa Birliği: Gerekli Notlar Alınmıştır!

İlk kez Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde görülen COVID-19'un bir sonraki merkez üssü Avrupa olmuştur. Birçok ülke gibi hazırlıksız yakalan Avrupa Birliği (AB) ülkeleri salgını yönetmede sınıfta kalmıştır. Sadece üye ülkeler değil AB tüm kurumlarıyla salgınla mücadelede yetersiz kalmış ve AB kurumları üye ülkelere ihtiyaç duyduğu desteği sağlayamamıştır. Bu durum İtalya'da krizin en yoğun yaşandığı günlerde Avrupa Parlamentosu Genel Kurulunda konuşan AB Komisyon başkanı Ursula von der Leyen tarafından itiraf edilmiştir. Leyen yeni tip koronavirüs salgınına hazırlıksız yakalandıkları için "İtalya'nın en çok ihtiyaç duyduğu zamanda da kimse yoktu. Bu nedenle tüm Avrupa adına kalpten özür diliyorum." şeklinde bir açıklama yapmıştır (Çetin, 2020). Ayrıca AB'ye mensup üye ülkelerin de kendi aralarında "Avrupa ruhu"na uygun bir şekilde dayanışma içerisinde hareket etmedikleri gözlemlenmiştir. Özellikle salgının başlangıcında başta İtalya, İspanya olmak üzere sonraki günlerde Birleşik Krallık ve Fransa vd. ülkelerde hemen hemen her konuda yüksek standart düzenlemeleri yapan AB'nin çok temel tıbbi ve sağlık malzemelerin temininde ciddi sıkıntılar yaşadığı görülmüştür. Fotoğrafa buradan bakıldığında salgının zirve yaptığı günlerde AB adına dayanışma ve iş birliğine dair olumlu sayılabilecek çok az şey görülmüştür. Bu sebeple Avrupa'da salgının şiddetli geçtiği günlerde (ve hala) birçok analist AB vizyonu ve idealinin çöktüğüne dair olumsuz senaryolar çizmeye başlamıştır (Babacan, 2020). Özellikle de entegrasyonuna karşı olan Avrupalı yazarlar ve Amerikan medyası bu konuda kötümser bir tavır sergileyerek fırsatı kaçırmamışlardır. Birliğin salgın sonrası (dağılmasa bile) ciddi bir hasar alacağı şeklinde yaklaşım sıkça dile getirilen söylem olmuştur. Peki durum gerçekten böyle mi? Bu iddiayı ciddiye alıp, incelemek gerekir.

Yukarıda çizilen tablodan da anlaşılacağı üzere AB'nin vermiş olduğu sınavın savunulacak bir tarafı bulunmadığı ve söz konusu krizi yönetemediği gün gibi aşikardır. Zaten AB yetkilileri farklı platformlarda bu konudaki yetersizliklerinin altını çizmiştir. AB, kurulduğu II. Dünya Savaşı'ndan bu yana en zor günlerini yaşadığı bir dönemden geçmektedir ve ayrıca Birliğin daha önce böyle bir krizle yüzleştiği vaki değildir. Avrupa en son 1918-1920 yılları arasında İspanyol gribi (*flue pandemic*) olarak bilinen ve 500 milyondan fazla kişiye bulaşmasıyla 18 ay gibi bir sürede 50 ile 100 milyon arası insanın ölümüne sebep olan salgınla insanlık tarihinde bilinen en büyük salgını yaşamıştı (Rosenwald, 2020). Fakat kriz geçer geçmez AB tüm kurumlarıyla ve siyasi iradeleriyle, tıpkı İspanya Başbakanı Pedro Sánchez'in *The Guardian* gazetesinde kaleme aldığı yazıda ve Sarıbay'ın belirttikleri gibi gelecekte benzeri krizlerin yaşanmaması için ciddi bir yol haritası çıkaracaktır (Sánchez, 2020; Sarıbay, 2020). Felaket senaryolarının aksine AB üyeleri arasında Avrupa anlaşmalarının mihenk taşı, nirengi noktasını

oluşturan işbirliği ve dayanışmanın daha da artacağı yeni bir döneme girilecektir. Zira ortada, Birliğin meşruiyetini sorgulayacak herhangi bir durum henüz söz konusu olmamıştır. Bu durum kendi çıkarları dışında sadece “Avrupa dayanışması”nın ötesinde bir şeyi ifade etmektedir. AB ülkeleri kendi ulusal çıkarları gereği böyle hareket etmek zorundadırlar. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere COVID-19 sonrası dünya siyasetinde ve uluslararası düzende artarak devam eden belirsizlik ve düzensizliğin yaşandığı bir süreç yaşanmaktadır. AB ülkeleri bu “kaos ortamında” menfaatlerini ve güvenlikleri en üst düzeyde tutabilmeleri ancak Birliğin güçlü bir şekilde var olmasına borçlular. Sistemdeki tüm belirsizliğe rağmen AB, üye ülkeler için güvenli ve korunaklı bir ada konumundadır. Bu sebepten ötürü, AB kurum olarak salgın boyunca eksikleri ve yetersizliklerine dair gerekli notları almış ilk fırsatta da bunları telafi etmenin yollarını arayacaktır. Bu süreçten güçlenerek çıkacağı tahmin edilmektedir. Daha şimdiden AB cenahından geleceğe dair izlenecek politikaların değişeceğine dair sinyaller gelmeye başlamıştır. Almanya Şansölyesi Angela Merkel “İspanya ve İtalya gibi bazı ülkeler çok daha fazla etkilendi. Bu konuda ortak cevaplar bulmamız lazım. Avrupa böyle bir durumda normal zamanlardan daha önemlidir.” diyerek Almanya’nın 2020 Temmuz’da başlayacak AB dönem başkanlığında salgınla mücadelenin önemli yer alacağını vurgulamış ve sosyal dayanışmanın artırılmasını sağlayacaklarını belirtmiştir (Başay, 2020). Bunun dışında AB kurumlarındaki yetkili kişilerden de benzer nitelikte söylemler dile getirmiş, salgın sonrası hayatın normalleşmesi için çok ciddi ekonomik paketleri hayata geçirmenin eşliğinde olduklarını bildirmiştir.

Özetle, küresel yönetim ve işbirliği açısından COVID-19 sonrasında hem DSÖ hem de AB örnek olaylarında görüleceği gibi gelecekte bu örgütlerin ciddi bir meşruiyet krizi içerisine girmesi çok düşük bir ihtimal olarak görünmektedir. Şüphesiz bu iki örgüt dışından en kısa süre zarfında BMGK ve (Uluslararası Para Fonu) IMF gibi kurumlar da masaya yatırılacaktır. Özellikle de BMGK’nın yukarıda ifade edildiği üzere gelecekte geçmişe oranla çok daha zor bir süreçle karşı karşıya kalacağı aşikâr. IMF ise uzunca bir süre sonra salgından etkilenen ülke sayısının çokça olması ve krizin çok ciddi bir hasar bırakması nedeniyle yakın gelecekte daha yoğun bir şekilde gündeme gelecektir. Türkiye için henüz böyle bir zorunluluk başgöstermese de birçok ülkenin IMF ile ilişkilerini zorunlu olarak tekrar gündeme alması gerekecektir. IMF Başkanı Kristalina Georgieva’nın belirttiğine göre 23 Mart itibarıyla 80’e yakın ülke COVID-19’e karşı mücadele için kurumdan destek talebinde bulunmuştur (Elliott, 2020).

Kutsal Devletin Geri Dönüşü (mü?): Salgının Kazananı Devletler (mi?)

COVID-19 ile birlikte devletler kendi kapasiteleri ölçüsünce salgına karşı ciddi bir mücadele içerisinde olmuştur. Yurttaşlar genel olarak bu yaklaşımda memnun olsa da salgın sonrası günleri de düşünerek devletin bu denli güçlü bir varlık göstermesi bazı soru işaretlerin

oluşmasına neden olmuştur. Bireysel özgürlük-güvenlik dengesinin nasıl olacağı, son yirmi yılı aşkındır küreselleşmeyle birlikte aşınan ulus-devletin itibarı ve ulusal sınırların yeniden düşünülmesine neden olup olmayacağı merak edilen soruların başında gelmektedir.

Salgınla birlikte neredeyse toplumun birçok kesimi sağlık kadar ekonomik olarak da durumdan etkilenmektedir. Özellikle kazancı belli düzeyin altında olanların ve KOBİ'lerin (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) devletin sağladığı destek paketlerine bağımlılığı daha fazla artmıştır. Korona günlerinde yurttaşların en önemsedığı iki husus önce sağlık sistemi sonra ekonomik şartlardır. Bunun dışındaki her şey ikinci planda yer almaktadır. Bu durum bireyler nezdinde özgürlük-güvenlik dengesinde kantarın topuzunun güvenlikten (gıda, sağlık ve siber güvenlik de dahil) yana ağır bastığı görülmektedir. İlginç bir şekilde yurttaşlar da (liberal yahut muhafazakâr olsun) devlet desteğini sürecin ana aktörü olmasını tereddütsüz talep etmektedirler. Pamuk'un ifade ettiğine göre geçmişte devlet gücüne bu kadar hızlıca başvurulduğu vaki değildir (Pamuk, 2020). Öyle gözüküyor ki ulus devletlerin uzunca bir süredir beklediği bu *iş yapma biçiminin* COVID-19 sonrasında da devam etmesi muhtemel gözükmektedir. Devlet yönetimlerinde bilhassa karar alma süreçlerinde otoriter eğilimlerin artacağı bir dönemin içerisine girilmektedir. Esasında bu süreç beraberinde kaçınılmaz olarak otoriterleşmeyi getirmesi gerekmez fakat devletlerdeki bu eğilimler salgın öncesi dönemde çoktan ortaya çıkmıştı. Devletler bu süreci yönetmede başarılı da olsa başarısız da olsa gidişatın kamu otoritesinin gücünün artacağı beklenmektedir. Sonuçta görünen o ki, COVID-19 sonrasında küreselciler ile ulus-devletçi ve popülist hareketler yeni güç mücadelesinin temel aktörleri olacaktır (Kalın, 2020). Ulus devlet kısa vadede küreselleşmeye karşı mevzi kazanmıştır. Sonuçta en liberal gibi görünen devletlerin bile güvenlik perspektifinden meselelere bakacağı veya otoriter eğilimler göstereceğinin sinyalleri verilmektedir. Ayrıca devletlerin uluslararası sistemin ana aktörü olmaya güçlenerek devam edeceği tahmin edilmektedir.

Küreselleşme Tartışmaları ve Stratejik Öncelikler Açısından COVID-19: Radikal Yargılara Varmak İçin Henüz Çok Erken!

COVID-19 salgını sonrasına dair hemen hemen her alanda kesin ve iddialı cümlelerin sıkça kullanıldığı görülmüştür. Bunlardan en yaygın olanları arasında küreselleşmenin gerileyeceği iddiası bulunmaktadır. Böylesi iddialı yargıların kurulması ve genellemelerin yapılması içerisinden geçtiğimiz şartlardan kaynaklanmaktadır ve zaten kriz anlarında hayata dair varoluşsal kaygılarının artmasıyla analitik düşünme becerileri zayıflamaktadır (Bozkurt, 2020).

Küreselleşmeyle ilgili yapılan yargılara gelince, kurumlarında ve süreçte geçmişe oranla gözle görülür bir azalma görülmesi de küreselleşme söyleminin kendisinde epey bir süre öncedir başlayan düşüş trendinin hızlanarak devam ettiği görülmektedir. COVID-19 ile birlikte küreselleşme tartışmaları tekrardan 1990 ve 2000’li yıllardaki gibi artış göstermiştir. Belki de COVID-19 hastalığının eşsiz kılan en önemli unsurun / ayırt edici özelliği bunun küresel bir salgın olması, yani küreselleşme olgusu yüzünden çok daha fazla ölümlerin / kayıpların yaşanmış olmasıdır. Salgında en ağır bilançonun yaşandığı şehirler küreselleşmenin en yoğun yaşandığı şehirlerden oluşmaktadır. Bu açıdan bakıldığında küreselleşmenin izlenebileceği güncel verilerde (uçuş sayıları, ithalat- ihracat rakamları, insan hareketliliği, sermaye dolaşımı vb.) dramatik bir düşüşün yaşandığı görülmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere devletlerin bundan böyle gıda, enerji, ulaşım ve siber güvenlik gibi alanlarda daha korumacı ve sıkı bir süreç takip edeceği de artık gün gibi aşikardır. Fakat küreselleşmenin kısa vadedeki bu düşüşünün hemen ardından orta ve uzun vadede en azından geçmişte kaldığı yerden, hatta kimi yazarlara göre derinleşerek devam edecektir (Çemrek, 2020: 5). Zira küreselleşme tıpkı Alman sosyolog Ulrich Beck’in ifade ettiği gibi modernleşme gibi devam eden ve geriye dönüşü olmayan bir süreçtir (1992, s. 79). Başlangıcındaki gibi bugün de gelecekte bir tercih değil, bir zorunluluktur. Dolayısıyla daha doğru cümle, belli alanlarda devletlerin ürün ve hizmetleri *güvenlikleştirildiği* bir süreç yaşanacak, ki bu da ülkeden ülkeye farklılık gösterecektir. Geri kalan tüm ilişki biçimleri salgın öncesi kaldığı yerden devam edecektir. Nasıl ki hiçbir ülke küresel sorunların üstesinden tek başına gelemeyeceği gibi ihtiyaç duyduğu ürün ve hizmetleri de tek başına tedarik edemeyecektir. Özetle, COVID-19 sonrası süreçte küreselciler mi yoksa ulusalcılar mı kazanacak sorusu belirttiğimiz bakış açısından ötürü anlamını büyük ölçüde yitirecektir. Zira Atlı’nın da ifade ettiği gibi “Küreselleşme şu anda yoğun bakımda, ancak taburcu olduğu zaman, daha güçlü ve sadece virüsten değil kendi bağımsızlık sistemini virüs öncesinde de düşüren sorunlarından arınmış olarak çıkacak.” (2020, s. 55).

Ayrıca COVID-19 risk tanımını da değiştirmiştir. Koronavirüs salgınıyla Beck’in “risk toplumu” kavramsallaştırması arasında ilişki kurulması salgının gelişimi ve yayılımında küreselleşmenin oynadığı rolün anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Önceleri aşırı kötümser bir bakış olarak ifade edilen Beck’in günümüz modern toplumların sorunlarını anlamak ve çözüm önerileri sunmak için kullandığı “risk toplumu” kavramı son günlerde sık müracaat edilen kavramlar arasına girmiştir. Beck’in bu kavramının rağbet görmesinin en önemli nedeni birçok açıdan bireylerin gündelik hayatını etkileyecek muhtemel riskleri işaret

etmesinden kaynaklanmaktadır (Kaya, 2020; Erşen, 2020, s. 58). Özellikle yazarın risk toplumu kavramsallaştırması bugün COVID-19 ile karşı karşıya kaldığımız tehdit ile bir benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Beck'in ifade ettiği risk toplumundaki tehlikenin küresel çapta olması ve çok geniş bir insan kitlesini etkilemesi en gelişmiş haliyle modernleşmenin rasgele, bilinçsiz ve denetimsiz bir şekilde yaşanmasından ileri gelmiştir. Bunun için ona göre riskler belirsiz, öngörülemez, tahmin edilemezdir, bu sebeple risklere karşı önlem almak zordur. Yine yazara göre riskler (tıpkı korona sonrasında olduğu gibi) belirli bir coğrafyada ortaya çıkmasına rağmen tüm dünyaya yayılarak herkesi etkisi altına alır. İlginç bir şekilde sanayi toplumuyla ortaya çıkan bilimsel, teknolojik, toplumsal, ekonomik gelişmelerin gerektiği gibi sorgulanmadan uygulanması sonucunda ve otorite ve denetim eksikliğinden beslenen riskler tıpkı bir “bumerang” gibi dönüp dolaşıp onları oluşturan, onlardan fayda sağlayanlara da sirayet eder. Buna karşı yazarın “kendi üstünde düşünen modernleşme” olarak adlandırdığı şey söz konusu riskler ve tehditlerin üstesinden gelmenin yolu olarak ortaya koydukları çabayı ve onların etkileri karşısında bilinçlenmeyi ifade eder (Beck, 1992, ss. 21-22, 27).³ Tüm bunlarla birlikte ulus devletlerin *stratejik önceliklerde ve yeni risk* tanımlarında yapılacak değişiklikler yabana atılacak cinsten olmayacaktır. Korona günlerinde bu hususların en fazla konuşulan başlıklardan olması zaten bunun önemini göstermektedir. Devletlerin salgın öncesinde de belli ürün ve hizmetlere dair “güvenlik” ve “öncelikli” etiketli belli listeleri vardı. Kimileri için enerji kritik bir meta olduğu için “enerji güvenliği”, kimileri içinse veri ve siber daha kritik olduğu için “veri ve siber güvenlik” meselelerine daha fazla ehemmiyet verilmiştir. Salgının da içeriğinden ve karşı karşıya bıraktığı meydan okumalardan da kaynaklı olarak belli başlı yeni başlıkların da söz konusu güvenlik şemsiyesi altına alındığı ve öncelikler konusunun tekrar gözden geçirildiği bir dönem yaşanmaktadır/yaşanacaktır. Başta Adam Smith olmak üzere liberal iktisat zihniyetinin küresel ekonomileri büyük ölçüde ikna ettiği, her bireyin/şirketin/devletin her şeyi ürettiği ve hizmeti sunmak yerine en iyi olduğu ürün ve hizmetlere odaklanması ilkesinde (mutlak üstünlük/*absolute advantage*) küçük bir revize yapılacaktır. Zira COVID-19'un bize açıkça gösterdiği durum, üretimin veya ürün tedarikinin kar-zararın ötesinde ölüm-kalım meselesiyle da alakası bulunmaktadır. Şüphesiz sağlık, gıda ve siber güvenlik meseleleri istisnasız tüm devletin öncelikleri arasında girmeye başlamıştır. Zira COVID-19 sürecini en az hasarla atlatan ülkeler daha müreffeh ve sanayi olarak daha gelişmiş ülkeler değil; sağlık, gıda ve siber güvenlik altyapısı en sağlam ülkeler olmuştur. Örneğin ekonomik ve maddi gelişmişlik göstergeleri

3 Detaylı bilgi için bkz, (Beck, 1992).

açısından Türkiye'nin fersah fersah üstünde yer alan ABD, Belçika, Büyük Britanya, Fransa, İspanya, İtalya vb. ülkelerin salgın sürecinde Türkiye'nin oldukça gerisinden geldiği görülmektedir. Beklenenin aksine söz konusu devletlerine Türkiye'nin bu ülkelere belli konularda yardım etmesi sanırım buraya kadar tartışılan bir çok konun anlaşılması açısından altı çizilmesi gereken bir husustur.

Değerlendirme ve Gelecek Dair Projeksiyon

2019 yılının sonunda Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve küresel salgın haline gelen yeni tip koronavirüs bütün dünyayı etkiledikten sonra dünyadaki tüm gündem maddelerini ikinci plana itmiştir. Neredeyse hiç kimse korona öncesi küresel siyasetteki en sıcak tartışmaları bile hatırlayacak durumda değildir. Bu durum insanlığın karşı karşıya kaldığı COVID-19 felaketin altının çizilmesi açısından önemli bir göstergedir. Dolayısıyla salgının birçok açıdan etkileri oldu, olmaya da devam edecektir. Bilhassa geleceğe dair belirsizliğin ve *normal* hayatın ters düz edildiği bir süreç yaşanmıştır. Bunun küresel siyaset ve uluslararası sistem açısından çok ciddi etkisi olmuştur. Küresel güçlerin ve küresel aktörlerin salgına dair yaklaşım ve kapasiteleri korona sonrası dünya açısından belirleyici olacaktır. Uzunca bir süredir devam eden sisteme dair belirsizlik, düzensizlik ve ilkesizlikten kaynaklı (*anarşi durumundan*) hoşnutsuzluk katlanarak devam edecektir. Ama mevcut durumun *bir şekilde* sonuca bağlanması ve yeni dünya düzeni söyleminin de şekillenmesi gerekmektedir. Bir yandan tüm küreyi çevreleyen COVID-19 salgını karara giden bu süreci biraz daha hızlandırmış; uluslararası sistemin yapısı, işleyişi ve meşruiyeti ve ABD liderliğini de her zamankinden daha fazla sorgulanabilir bir hale getirmiştir. Diğer yandan ABD-Çin çekişmesinin bundan sonra artarak ve daha öncekilerden çok daha sert bir şekilde devam edeceği tahmin edilmektedir. Bu çekişmenin sonucu muhtemeldir ki korona sonrası uluslararası sistemin işleyişine dair önemli etkilere de yol açacaktır. Yine de kısa süre içerisinde sistemde sert kırılmalar yaşanması beklenmemektedir.

Sıkça gündeme gelen küresel ve bölgesel örgütlerin durumu ise salgından hemen sonra ciddi bir tartışma konusu olacaktır fakat netice olarak daha meşru, güçlü ve olayları hızlı tepki veren işlevsel örgütler haline dönüşeceği öngörülmektedir. Bu yönde yapılacak tartışmaların başında mevcut küresel işbirliği modellerinin neden başarısızlıkla sonuçlandığı yer alacaktır. Bu sayede insanlık bundan sonra yaşayacağı küresel salgına karşı daha hazırlıklı olacaktır. Küresel etkileşimin bu denli yoğun olduğu bir dönemde başka türünün olması beklenmemektedir.

Uluslararası toplum tarafından salgının faturasının Çin'e kesileceği muhakkak. Gerçekte bir sorumluluğu bulunsun bulunmasın Çin'in dizginlemeye yönelik bir hamle olarak kullanılacaktır. Çin'in bu baskıyı nasıl bertaraf edeceğini şimdiden öngörmek zor gözükmemektedir. Zira Çin Rusya ve İran gibi ülkeleri ikna etmeyi başarırorsa salgından daha da az hasarla çıkması muhtemel senaryolar arasındadır. İşin aslı, salgının yayılmasında Çin'in ne kadar sorumlu olup olmadığını görmek için biraz zamana ihtiyaç duyulacak olsa da felaketin dünyaya yayılmasındaki rolü ve krizi bir menfaate çevirme çabasının ivedilikle aydınlatılması gerekmektedir. Çin kendisine yönelik uluslararası toplumda var olan kuşkuları gidermek zorundadır. Eğer Çin'in salgının yayılmasındaki sorumluluğu tespit edilip ifşa edilirse Çin'i zor günler bekliyor olacaktır. Bilhassa Çin'in son yıllarda Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) gibi alternatif küreselleşme teklifleri kesintiye uğrayabilecektir (Temiz, 2020, s. 131). Fakat Çin'in uluslararası denetimcilere kapılarını açmayacağı gibi, düşük de olsa Çin'i köşeye sıkıştırmanın küresel bir çatışmaya dönüşme ihtimali bulunmaktadır.

Salgının getirdiği en önemli değişim öncelikler meselesinde kendini gösterecektir. İstisnasız bütün ülkeler neyin güvenlikleri açısından gerekli oldukları konusunda güvenlik hiyerarşisini gözden geçirecektir. Bu hiyerarşide sağlık, gıda ve siber güvenlik mevcut konularından çok daha üst düzeylere taşınacaktır. Ürün ve hizmetlerde kapital değeri dışında da bir *değerlendirme* yapılacaktır. Bu değerlendirme süreçlerinde kendi kendine yeten devlet vurgusu ve güçlü devlet teması çok daha sık gündeme gelecektir. Her şeye rağmen küreselleşme trendlerinde orta ve uzun vadede bir gerileme olması beklenmemektedir. Zira zaman nehrinde tersine bir yolculuk için COVID-19 salgınından çok daha büyük/güçlü motivasyonlara/dalgalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar

- Ath, A. (2020). COVID-19 Küreselleşmenin Sonunu Mu Getirecek? İçinde U. Ulutaş (Ed.), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* (ss. 54-57). Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Babacan, A. (2020, Nisan 22). Bildiğimiz dünyanın sonu: COVID-19 ve küresel siyaset. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/bildigimiz-dunyanin-sonu-KOVİD-19-ve-kuresel-siyaset/1814134>
- Başay, E. (2020, Nisan 25). Merkel: Almanya'nın AB dönem başkanlığı planladığımızdan farklı geçecek. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/merkel-almanyain-ab-donem-baskanligi-planladigimizdan-farkli-gececek/1818472>
- Baykan, D., ve Allahverdi, S. (2020, Nisan 14). Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: BMGK yeni tip koronavirüs meselesini ele almada çok geç kaldı. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/disisleri-bakani-cavusoglu-bmgk-yeni-tip-koronavirus-meselesini-ele-almada-cok-gec-kaldi/1804795>
- Beck, U. (1992). *The Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage.

- Bozkurt, V. (2020, Nisan 23). Salgının belirsizliği huzursuzluğu artırdı (Sibel Bağcı Uzun) [Hürriyet]. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/amp/yazarlar/sibel-bagci-uzun/salginin-belirsizligi-huzursuzlugu-artirdi-41501744>
- Çemrek, M. (2020). *Covid-19 Salgını Karşısında Küreselleşme ve Milliyetçilik: Söylemlerin Geleceği*. (İLEM Covid-19 Soruşturma Dosyası). Erişim adresi: <http://blog.ilem.org.tr/murat-chemrek-covid-19-salgini-karsisinda-kuresellesme-ve-milliyetcilik-soylemlerin-gelecegi>
- Çetin, Ş. (2020, Nisan 16). AB Komisyonu Başkanı'ndan "İtalya'ya yardım etmedik" itirafı. Anadolu Ajansı. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-komisyonu-baskanindan-italyaya-yardim-etmedik-itirafi/1806901>
- Elliott, L. (2020, Mart 27). Dozens of poorer nations seek IMF help amid coronavirus crisis. The Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/27/dozens-poorer-nations-seek-imf-help-coronavirus-crisis>
- Erşen, E. (2020). Koronavirüs, Küreselleşme ve Uluslararası Sistem. İçinde U. Ulutaş (Ed.), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* (ss. 58-61). Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Güder, S., Çemrek, M., ve Mercan, M. H. (2020). Geleceğin Türkiyesinde Dış Politika (Politika Raporu Sy 5; *Geleceğin Türkiyesi*). İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı.
- Güder, A. (2020, Mayıs 5). Küresel siyasetin geleceği ve Türkiye. Anadolu Ajansı. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kuresel-siyasetin-gelecegi-ve-turkiye/1833745> Kalın, İ. (2020, Nisan 22). KOVİD-19 sonrası dünyanın şifreleri: Milli yeterlilik ve küresel işbirliği. Anadolu Ajansı. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/KOVİD-19-sonrasi-dunyanin-sifreleri-milli-yeterlilik-ve-kuresel-isbirligi/1814327>
- Kaya, Y. (2020). Virüs Küreselleşmenin Yol Haritasını Takip Ediyor". İçinde L. Sunar (Ed.), *COVID-19 Salgınının Sosyolojik Analizi* (ss. 10-13). Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı.
- Landale, J. (2020, Nisan 24). Çin koronavirüsün kaynağına dair bağımsız uluslararası soruşturma talebini reddetti. BBC Türkçe. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/topics/ckdxn2xknkpt>
- Pamuk, Ş. (2020, Nisan 13). Geçmişte devlet gücüne bu kadar hızlıca başvurulduğunu görmemiştik (A. Sezen) [Bloomberght]. Erişim adresi: <https://www.bloomberght.com/prof-dr-sevket-pamuk-gecmiste-devletin-gucune-bu-kadar-hizlica-basvurulduunu-gormemistik-2252840>
- Rosenwald, M. S. (2020, Nisan 7). History's deadliest pandemics, from ancient Rome to modern America. Washington Post. Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/graphics/2020/local/retropolis/coronavirus-deadliest-pandemics/>
- Sánchez, P. (2020, Nisan 5). Europe's future is at stake in this war against coronavirus. The Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2020/apr/05/europes-future-is-at-stake-in-this-war-against-coronavirus>
- Sarıbay, A. Y. (2020, Nisan 10). Bu kriz bittikten sonra AB'nin durumu tartışılacak (Emin İleri) [Mülakat]. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/prof-dr-saribay-bu-kriz-bittikten-sonra-abn-durumu-tartisilacak/1799938>
- Shih, G. (2020, Nisan 23). China pledges additional \$30 million funding for World Health Organization. Washington Post. Retrieved from https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/china-pledges-additional-30-million-funding-for-world-health-organization/2020/04/23/24f9b680-8539-11ea-81a3-9690c9881111_story.html

- Temiz, K. (2020). Koronavirüs ve Çin. İçinde U. Ulutaş (Ed.), *COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* (ss. 129-138). Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Wintour, P. (2020, Nisan 11). Coronavirus: Who will be winners and losers in new world order? The Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/11/coronavirus-who-will-be-winners-and-losers-in-new-world-order>
- Worldometers (2020). *Worldometer COVID-19 coronavirus pandemic*. Retrieved from <https://www.worldometers.info/coronavirus>